

Gabriel Mihăilescu

O COPIE MANUSCRISĂ A *PROLOGARIULUI* MITROPOLITULUI
DOSOFTEI DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA

De mai multă vreme, ms. rom. 339 BAR se află în atenția cercetătorilor ca o posibilă copie manuscrisă după culegerea hagiografică alcătuită de mitropolitul Dosoftei și tipărită în patru tomuri între 1682 și 1686. După cum se știe, ultimele două tomuri din *Viața și petrecerea svințior* sunt incomplete, Dosoftei nereușind să tipărească decât biografiile sfinților de până la 10 iunie, pentru tomul III (lunile martie–iunie), și doar cele pentru primele 12 zile din iulie, din tomul IV (lunile iulie–august). Ms. rom. 339 conține *Viețile sfinților* pentru intervalul martie–august, adică tocmai partea care corespunde ultimelor două tomuri ale culegerii lui Dosoftei tipărite doar parțial din cauza plecării intempestive în exil a mitropolitului Moldovei alături de trupele regelui Sobieski (septembrie 1686).

În 1931, Iulian Ștefănescu¹ emite cel dintâi ipoteza conform căreia ms. rom. 339 ar reprezenta copia *Prologariului* lui Dosoftei pentru lunile martie–august, incluzând așadar și părțile inedite ale traducerii primei colecții hagiografice în limba română. Jumătate de secol mai târziu, Cătălina Velculescu² reia supoziția lui Iulian Ștefănescu exprimându-și însă unele îndoieli în privința valabilității acesteia. În anii din urmă, proba cvasiidentității unor „vieți” copiate în ms. rom. 339 cu cele corespunzătoare din culegerea lui Dosoftei a fost făcută în două rânduri. Silvia Marin-Barutcieff a transcris și publicat textul (acefal) al *Vieții Sfântului Hristofor* din ms. rom. 339, constatând „asemănarea foarte mare” dintre acesta și biografia sfântului inclusă în ediția mitropolitului moldovean³. Noi înșine am urmărit

¹ *Legende despre Sfântul Constantin în literatura română*, în „Revista istorică română”, I, 1931, p. 266–267, nota 2; de fapt, ipoteza lui Iulian Ștefănescu este prezentată de acesta ca o certitudine, care nu se bazează însă pe un examen atent al celor două culegeri (cu excepția textului referitor la Sf. Constantin): „De altfel întreg manuscrisul e o reproducere – cu particularități fonetice proprii dialectului muntean – a «Vieților sfinților» lui Dosoftei de la 1 martie la 31 august” (*ibid.*, p. 266).

² *Soarta unei culegeri bizantine de literatură. Variante românești ale „Prologului”*, în vol. *Cărți populare și cultură românească*, București, Ed. Minerva, 1984, p. 87, nota 16; cf. și Cătălina Velculescu, *La poartă la Țarigrad șade-un fecior de-mpărat*, în vol. *Manuscrise bizantine în colecții din București/Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collections*, coord. Ileana Stănculescu, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2009, p. 47.

³ Silvia Marin-Barutcieff, *Viața Sfântului Hristofor*, ediție și studiu introductiv, în vol. *Texte uitate. Texte regăsite*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2002, p. 7–43.

LR, LX, nr. 1, p. 116–126, București, 2011

conformitatea dintre cele două culegeri hagiografice pentru primele zile ale lunii aprilie și am ajuns la concluzia că textele din ms. rom. 339 sunt, cu excepția câtorva substituirii la nivel fonetic și lexical, copii fidele după „viețile” aceluiași sfinți conținute în *Prologariul* lui Dosoftei⁴. În prelungirea acestor constatări, am considerat că nu ar fi lipsită de interes o cercetare extinsă asupra întregului manuscris pentru a se putea stabili în ce măsură ipoteza descinderii textului, în totalitatea sa, dintr-o versiune manuscrisă a *Vieților* dosofteiene se confirmă sau nu. Rezultatele acestei investigații sunt prezentate în cele ce urmează.

Codicele românesc aflat sub cota ms. rom. 339 în colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române este de format *in-quarto* (27×18,5 cm)⁵ și cuprinde 284 file (cu 26 de rânduri pe pagină), împărțite în 49 de caiete⁶ de câte 6 file fiecare (marcate prin semnături pe prima și pe ultima filă a caietului), scrise cu cerneală neagră și roșie (pentru titluri și unele inițiale) de o singură mână. Din manuscris lipsesc prima filă (începutul *Vieții Sfintei Evdochia* de la 1 martie; *incipit*: „...care n-am mai auzit în neamul meu”, f. 1); două file, de la 13 martie, care se aflau între f. 26 și 27; alte trei file, între f. 139 și 140, de la începutul *Vieții Sfântului Hristofor* (9 mai)⁷; precum și ultimele file, corespunzând intervalului 27–31 august. Textul copiat se întrerupe la începutul zilei de 27 august, lăsând neterminată *Viața preapodobnicului Pimen* (*desinit*: „Iară întrebă oarecine și-i zise: «Dar de voiu...»”, f. 284^v). Pe prima filă albă de la sfârșitul codicelui este lipit un fragment dintr-o filă ruptă care păstrează, pe recto, o porțiune din *Punerea în raclă a brâului Maicii Domnului* (31 august), iar, pe verso, o parte din *Viața Sf. Alexandru* (30 august)⁸. Manuscrisul, donat Bibliotecii Academiei Române de către D. A. Sturdza, conține mai multe frontispicii în peniță, la filele 69^v, 127, 142^v și 224^v. Însemnările prezente pe unele dintre filele codicelui ne oferă câteva indicii prețioase în încercarea de datare și localizare a acestuia. Astfel, din însemnările de la filele 1–6 și 142^v rezultă că, în 1727, manuscrisul se afla în posesia fraților „Doico copilul” și Năstase (f. 142^v) sau Anastasi (f. 4), „logofăt ot Tatine” (astăzi, Cetatea Veche, jud. Ilfov⁹), fiii „popii Neagoe” (f. 142^v). Mai multe însemnări aparțin celor care au desenat frontispiciile cu ornamente florale de la filele menționate: un Radu „ot vel cămăraș”, care scrie „în zilile preluminatului domnului nostru Io Costandin B<asarab> Voevod Brâncoveanu” (din păcate, porțiunea de hârtie unde fusese notat anul însemnării

⁴ Gabriel Mihăilescu, *Viața sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise și versiuni. Studii și texte*, București, Ed. Universității din București, 2008, p. 140–141, 188.

⁵ Vezi descrierea manuscrisului și în Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 92.

⁶ Din caietul 49 se mai păstrează doar primele trei file ale acestuia.

⁷ Silvia Marin-Barutchieff, *ed. cit.*, p. 27, 31.

⁸ Vezi și Iulian Ștefănescu, *st. cit.*, p. 267.

⁹ Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 87.

este ruptă)¹⁰, și un Frâncul logofăt, autor al altor două astfel de însemnări, datate 1710 și 1711¹¹, și al unei încercări de condei: „Scrisei cu un condei de rață, ca să văz cum scrie și văz că scrie binișor, numai log<o>f<ă>t nu știe scrie: Frâncul lf” (f. 126^v)¹². În legătură cu acest din urmă personaj, N. A. Ursu crede că-l poate identifica cu Ion Frâncul sau Ioan Romanul, traducătorul *Foletului novel* și posibilul autor al *Istoriei Țării Rumânești*, atribuită de N. Iorga stolnicului Constantin Cantacuzino¹³. Argumentația reputatului filolog ieșean – foarte laborioasă și bazată, în principal, pe similitudini de grafie și/sau stil între textele aduse în discuție – este destul de convingătoare, fără a putea fi însă considerată, în opinia noastră, decisivă, cel puțin în ceea ce privește paternitatea *Istoriei Țării Rumânești*. Însemnările din ms. rom. 339 ale acestui Frâncul logofăt¹⁴, identificat cu Ion Frâncul, îl îndrituiesc pe N.A. Ursu să conchidă că fostul logofăt al mitropoliei Țării Românești nu „dispare între 1703–1706”, cum credea Emil Vârtosu¹⁵, ci trăia încă, poate „bătrân și bolnav”¹⁶, la 4 ianuarie 1711 (anul însemnării de la fila 127). În ceea ce ne privește, însemnările de pe filele codicelui ne ajută să considerăm ca termen *ad quem* pentru copierea acestuia data de 12 august 1710, când a fost desenat primul frontispiciu al logofătului Frâncu. De asemenea, putem stabili, în baza acelorași însemnări, că manuscrisul a fost alcătuit în Țara Românească, așa cum ne indică de altfel și particularitățile sudice de grai care sunt majoritare în limba textului.

Confruntarea atentă a porțiunilor comune de text (cu excepția „vieților” cuprinse între filele 6–11^{v17}) din ms. rom. 339 și din *Viața și petreacerea svințior* conduce neîndoios la concluzia că, cel puțin pentru aceste porțiuni de text – și anume: „viețile” pentru 1 martie, 5 martie–10 iunie și 1 iulie–12 iulie –, codicele muntean este o copie destul de fidelă a culegerii lui Dosoftei. Argumentele pe care se întemeiază această concluzie sunt numeroase și rezultă din mai multe tipuri de constatări. Faptul că așa numitul „manuscris de la Tatina”¹⁸ descinde direct din traducerea mitropolitului moldovean poate fi ilustrat prin juxtapunerea a două mostre de text din *Viața Sfintei Evdochia* de la 1 martie:

¹⁰ Vezi frontispiciile și însemnările de la f. 142^v și 224^v.

¹¹ „Această floriciă o-m făcut eu Frâncul. Av<gust> 12, l<ea>t 7218 <1710>” (f. 69^v); „Această floriciă o-m făcut eu Frânculu. Ghen<arie> 4, l<ea>t 7219 <1711>” (f. 127).

¹² În *Catalogul* său, G. Ștrempel nu menționează însemnările de la f. 44 (aparținând unui anume Costandin), 77 (unde se semnează din nou „Frâncul”) și 224^v (cea a lui „Radu ot vel cămăraș”, sub un frontispiciu).

¹³ N. A. Ursu, *Paternitatea „Istoriei Țării Rumânești” atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Ed. Cronica, 2009, p. 26–53 și urm.

¹⁴ Semnătura sa apare și pe fila 77.

¹⁵ „*Foletul novel*”, *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693-1704*, București, 1942, p. XIX.

¹⁶ N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 53.

¹⁷ Despre acestea va fi vorba mai jos.

¹⁸ Vezi Silvia Marin-Barutcieff, *ed. cit.*, p. 27.

<p>Ms. rom. 339 BAR</p> <p>„Iar ea zise lui: «Dar cum mă voiu ținea apoi, dacă-mi voiu răsiți avuția, ci sânt deprinsă a mă ținea bine și nu poci răbda la lipsă. Dară cine mă va griji? Dară și cum mă voiu încreade câte spuseși? Oare iaste adevărat binele ce vor dobândi în rai carii lasă ale lumii, ca să viu și eu cu osârdie la Domnul Hristos să-i slujăsc cu toate zilele vieții mele și să fiu a mulți păcătoși chip de pocăință.»” (f. 1^v)</p>	<p>Dosoftei, <i>Viața și petreacerea svinților</i>, Iași, 1682–1686</p> <p>„Iară ea dzâsă lui: «Dară cum m-oi țânea apoi, deacă-m voi rășchira avearea, că sânt deprinsă a mă țânea bine și nu poci răbda la lipsă. Dară cine m-a griji? Dară și cum m-oi încreade de câte-mi spusăși? Ore iaste adevăr binele ce or dobândi în rai carii lasă ale lumii, ca să viu și eu cu osârdie la Domnul Hristos, să-i slujesc tote dzâlele vieții mele și să fiu a mulți păcătoși chip de pocăință.»” (f. 335)¹⁹</p>
--	--

Se observă cu ușurință cvasidentitatea celor două texte. Prin numeroasele sondaje pe care le-am efectuat, constatarea poate fi prelungită asupra tuturor porțiunilor comune de text menționate mai sus. Din cele două eșantioane prezentate se vede, de asemenea, preocuparea copistului de a înlocui, prin echivalente „literare” și muntenești, o serie întregă de particularități de limbă vorbită și de grai nordic proprii scrierilor lui Dosoftei: prezența africateri *dz* (înlocuit cu *z*, în ms. rom. 339); *s*, *ț*, *dz* duri vs. *s*, *ț*, *z* moi (în ms. rom. 339); *j* moale vs. *j* dur; formele regionale ale auxiliarului *a vrea* (*oi*, *a*, *or*) vs. formele literare ale acestui auxiliar (*voiu*, *va*, *vor*); grafia cu *o* nediftongat vs. prezența diftongului *oa*²⁰. Copistul are deopotrivă tendința de a substitui anumiți termeni din textul lui Dosoftei cu sinonime care îi sunt mai familiare sau i se par mai potrivite: *a răsiți* pentru *a rășchira*; *avuția* pentru *avearea*. În general vorbind, în ms. rom. 339 sunt înlocuite majoritatea moldovenismelor, a neologismelor sau a termenilor specifici traducerilor lui Dosoftei, precum și unele slavonisme. Câteodată, și cu o frecvență mai mare în prima jumătate a manuscrisului, cuvântul înlocuit din traducerea lui Dosoftei este însemnat marginal (*rareș*, substituit prin *spânatec*, f. 13; *rucodealie*, substituit prin *lucrul mâinii*, f. 59^v; *Dextrul*, *eparhul pretoriului*, substituit prin *Dextrul*, *mai marele divanului*, f. 112) sau, mai rar, cuvântul preluat de la Dosoftei și lăsat la

¹⁹ Pentru citatele și trimiterele la ediția lui Dosoftei (Iași, 1682–1686) am folosit exemplarul înregistrat la Biblioteca Academiei Române sub cota CRV 73 ca unicat și care cuprinde toate cele patru tomuri ale culegerii legate într-unul singur. Trimiterea la o anumită filă din această lucrare o facem prin raportare la numerotarea modernă, unitară, din acest exemplar.

²⁰ Vezi Constantin Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petreacerea svinților” des Metropolitens Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, Leipzig, 1898, p. 51–144, precum și Laura Manea, *Dosoftei „Viața și petreacerea svinților”. Studiu lingvistic. Partea I*, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 90–94.

locul lui în text este glosat marginal (*caligraf*, glosat *bun scriitoriu*²¹, f. 23^v). Alteori, termenul în cauză nu este substituit, ci, în locul lui, este lăsat un spațiu liber în text, fiind însă, de asemenea, notat marginal (de ex.: *holcă*, f. 13; *hâtru*, f. 14^v; *buiac*, f. 33^v; *teatrum*, f. 46). În „manuscrisul de la Tatina” sunt însă preluate, cu neînsemnate modificări, și câteva dintre adnotările marginale ale mitropolitului moldovean din *Viața și petrecerea svințior*: „Svânta icoana Preacistii l-au vădit în Edesa. Acest cuvânt iaste înapoi 41 de foi, a 2<-a> față, în 32 de verșuri”²² (f. 41^v; *Viața Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu*, la 17 martie); „Svinții roagă pentru noi și ei știu de noi. Sânt vii în Hristos”²³ (f. 42^v; la aceeași viață de sfânt); „Ca să vază vrăjmașii crucii”²⁴ (f. 71; *Viața Sfintei Maria Egipteanca*, la 1 aprilie). Nu lipsesc din codicele muntean adaosurile personale și comentariile lui Dosoftei la câteva dintre „viețile” pe care le traduce. Așa este, de exemplu, evocarea pe scurt, în stil polemic, a celor șase împărați iconoclaști ai Bizanțului, urmată de o referire plină de năduf la ereziile „sămănite” în Ardeal de Calvin și Luther²⁵ sau amintirile legate de vizitarea moaștelor aflate în peștera de la Lavra Pecerska din Kiev, precum și cele privitoare la unii sihaștri români²⁶. În ms. rom. 339 sunt transcrise, de asemenea, și unele – puține – epigrame dedicate unor sfinți și traduse de Dosoftei din *Mineiele grecești*²⁷.

Unul dintre elementele care o determină pe Cătălina Velculescu să se îndoiască de concordanța deplină dintre conținutul ms. rom. 339 și cel al culegerii lui Dosoftei este pasajul din dreptul zilei de 10 iulie în care „se amintește o întâmplare cu o pictură din «cetatea Kazan» inexistentă la ziua respectivă în *Prologul* din 1685”, ea lipsind, de asemenea – se subînțelege – și din *Prologul* mitropolitului Moldovei. Așa cum doamna Velculescu a arătat cea dintâi²⁸, *Proloagele* apărute la Moscova, în 1685, constituie una dintre sursele părții a II-a (incluzând tomurile III și IV) a *Prologariului* lui Dosoftei. Din sondajele pe care le-am efectuat rezultă că majoritatea covârșitoare a „cuvintelor” și a „învățăturilor” de aici, ca și unele dintre „vieți” (cum ar fi *Viața Sfântului Zosima*, de la 4 aprilie²⁹) sunt traduceri fidele³⁰

²¹ Aceasta este, de fapt, traducerea din slavonă în română a glosei din culegerea lui Dosoftei: *dobro pisecî* (f. 352).

²² Cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 366^v.

²³ Cf. *ibidem*, f. 367.

²⁴ Cf. *ibidem*, f. 388.

²⁵ La 8 martie, f. 18; cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 347^v.

²⁶ La 9 iunie, f. 204; cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 482^v–483.

²⁷ La 4 mai, pentru Sf. Pelaghia (f. 130^v), la 27 mai, pentru Sf. Elladie (f. 179^v), și la 3 iulie, pentru Sf. Iachint (f. 225^v).

²⁸ Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*: „În a doua parte a cărții (începând cu luna martie), devine evident că a cunoscut și o ediție a rusă a *Proloagelor*” (p. 77–78).

²⁹ Vezi și G. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 186–190.

³⁰ După cum am putut constata și noi, confruntând o mare parte din „cuvintele” și „învățăturile” din cele două culegeri.

ale textelor aflate în *Prologul* moscovit. Probabil din neatenție însă, aceeași reputată cercetătoare a literaturii române vechi nu a observat că „ivirea svintei icoane [...] în cetatea Cazan” figurează atât în *Prologariul* lui Dosoftei³¹, cât și în „manuscrisul de la Tatina” (f. 237^v–238), într-o formulare cvasiidentifică, precum și în tomul al II-lea al *Prologului* de la Moscova, unde „minunea” nu este doar consemnată, ci relatată pe larg (f. 550–552^v). În toate cele trei culegeri însă, „ivirea svintei icoane...” este menționată în dreptul zilei de 8 iulie, și nu al celei de 10 iulie!

Principala piedică în recunoașterea ms. rom. 339 drept o copie realizată după partea a II-a a *Vieții și petrecerii svinților* o constituie, așa cum a observat Cătălina Velculescu, neconcordanța existentă între traducerea „vieților” din anumite locuri ale codicelui și cea din ediția de la Iași: „Textul este în multe locuri identic cu cel corespunzător din ediția Dosoftei a *Proloagelor*. În alte locuri însă, această copie «brâncovenească» reproduce o altă variantă ce diferă atât de *Proloagele* lui Dosoftei, cât și de ediția din 1685 de la Moscova (unde se oglindeau vechile traduceri sud-slave)”³². Explicația acestor nepotriviri – reperabile doar între filele 6–11^v – rezidă în modul greșit în care au fost legate primele caiete ale manuscrisului. Astfel, caietul 2 al codicelui (f. 6–11^v), numerotat ca atare, cuprinde „viețile” corespunzătoare zilelor de 5 (ultima parte³³), 6, 7, 8 și 9 (doar începutul³⁴) martie, lăsând neterminată *Viața Sfintei Evdochia* (de la 1 martie)³⁵, aceasta din urmă copiată cu certitudine din Dosoftei și care este transcrisă pe caietul 1. Caietul 3 continuă, surprinzător, cu zilele de 5 martie (fără început)³⁶, 6, 7, 8, 9 martie ș.a.m.d. Zilele curg în continuare fără alte hiatusuri (în afară de cele pricinuite de filele lipsă menționate mai sus). Cu excepția textelor din caietul 2, toate celelalte „vieți”, „cuvinte”, „pilde” din ms. 339 au o singură sursă³⁷: *Viața și petrecerea svinților*. Mai trebuie adăugat că atât caietul 2, cât și celelalte caiete ale manuscrisului au fost scrise de aceeași mână și cu aceeași cerneală. Așadar pentru cuprinsul zilelor de 5 (parțial), 6, 7, 8 și 9 (parțial) martie avem, în „manuscrisul de la Tatina”, două variante ale aceluiași „vieți”, dintre care cea de-a doua descinde, în mod sigur, din culegerea lui Dosoftei. Pentru această porțiune a calendarului conținutul „vieților” și succesiunea sfinților pomeniți este aceeași în ambele cazuri și ea corespunde

³¹ Vezi Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților. Iași, 1682–1686*, ed. îngrijită de Rodica Frențiu, Cluj, Ed. Echinoc, 2002, p. 422. Am recurs, pentru această trimitere, la singura ediție modernă integrală a culegerii lui Dosoftei, deoarece în exemplarul unicat CRV 73, pe care l-am folosit altminteri, textul tipărit de Dosoftei se oprește la 7 iulie (f. 506^v).

³² Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 87.

³³ *Incipit*: „...spunem una den ceale multe” (f. 6) (*Viața Sf. Conon Grădinarul*).

³⁴ *Desinit*: „...și să închine la idoli” (f. 11^v) (*Sfinții 40 de mucenici din Sevastia*).

³⁵ *Desinit*: „și herotoniră pre dânsul ca un...” (f. 5^v).

³⁶ *Incipit*: „... că așa să numiia, o plecă să trăiască amândoi în curăție” (f. 12) (*Viața Sf. Conon de Isavria*).

³⁷ Cel puțin până unde aceasta poate fi verificată!

cele din *Mineiele* grecești. Este vorba deci de două traduceri diferite efectuate, foarte probabil, după aceeași sursă grecească. Să mai menționăm și că cele două traduceri diferă nu numai între ele, ci și față de textul corespunzător aflat în ediția de la Buzău a *Mineielor* (1698), tipărite de episcopul Mitrofan. Transcriem în continuare patru fragmente care să ilustreze diferențele și similitudinile existente între variantele de traducere ale aceluiași text consacrat pomenirii sfinților mucenici de la Hersona, pe 7 martie:

<p>Ms. rom. 339 (caietul 2)</p> <p>În al șaseleasprezece an de împărăția lui Dioclitian, fie trimes pre sfântul al Ierusalimului, pre Ermon episcopul la ceale limbi să le propoveduiască cuvintele Apostolilor și porâncă lui Hristos. Acești dumnezeiești părinți ai noștri trimiși fură la cetatea șchithilor și în toată țara lor pre Efrim, iar pre Vasilie la Hersona. și deaca ajunse acolo, începu a propovedui și a mărturisi de credința lui Hristos. Iar acei oameni necredincioși apucară-l și-l bătură și-l goniră den târgu. Iar acolo, împotriva târgului, vreo milă de loc, lăcuia un sihastru într-o peșteră. Fost-au greșit târgului și-l chema Parthenie. (f. 7)</p>	<p><i>Mineiul pe martie</i>, Buzău, 1698</p> <p>La 16 ani ai împărăției lui Dioclitian, trimițând preasfântul episcopul Ierusalimului, Ermon episcop, pre la bogate limbi ca să propoveduiască apostoleaște cuvântul și să mărturisească pre Hristos, fură trimiși de dinsul și acești purtători de Dumnezeu, părinții noștri, în țara tavorșchithilor, însă Efremla Șchithia în cetate, iară Vasilie la Hersona. Deci sosind în cetate și propoveduind pocăință și întoarcere spre credință, fu bătut și gonit den cetate de cei de loc ca un vestitoriu de politie noao socotindu-l și stricătoriu de ceale de moșie obicene și de lege. și lăcui în peștera ce-i zic Parthenon... (f. 17^v)</p>
<p>Ms. rom. 339 (caietul 3)</p> <p>La zece ani a împăratului Deoclitian, trimițând sfântul Ermon, episcopul de la Ierusalim, / episcopi pre la osibite limbi să strige credința apostoleaște prin păgâni și să mărturisească pre Domnul Hristos, trimis-au și pre aceștia la Schinthii Tavriei: Efremla în Schinthie, iar Vasileos în Herson. și sosind în oraș, strigând pocăință și credință în Domnul Hristos, bătură-l și-l izgoniră den oraș ca pre un stricătoriu de legea lor și trecut în bătrâneate. și să așază denafară de lăcuia într-o peșteră ci-i zic Parthenos... (f. 13^v–14).</p>	<p>Dosoftei, <i>Viața și petreacerea svinților</i>, Iași, 1682–1686</p> <p>La dzece ani a împăratului Dioclitian, trimițând svântul Ermon, episcopul de Ierusalim, episcopi pre la osăbite limbi, să strige credința apostoleaște prin păgâni și să mărturisească pre Domnul Hristos, trimis-au și pre aceștia la Schithii Tavriei: Efremla în Schithia, iară Vasileos la Herson. și sosând în oraș, strigând pocăință și credință în Domnul Hristos, îl bătură și-l izgoniră din oraș ca pre un stricătoriu de legea lor și de petreacerea bătrână. și să aședză dinafară, de lăcuia într-o peșteră ce-i dzâc Parthenon... (f. 344^v)</p>

Mai întâi, se poate remarca, încă o dată, conformitatea deplină (cu excepția unor particularități de grai, a câtorva mici greșeli de copist, precum și a uneia mai mari: „trecut în bătrânețe”, în loc de „petreacerea bătrână”) dintre textul din ms. rom. 339 (caietul 3) și traducerea lui Dosoftei. Interesant este că Dosoftei însuși face, în acest loc, o greșeală – pe care o regăsim întocmai în codicele nostru – scriind „dzeace” în loc de șaisprezece (așa cum apare în *Mineiul* grecesc, la fel în celelate două variante de traducere ale acestei „vieți”). Sunt de observat, apoi, diferențele mari dintre traducerea lui Dosoftei și cea pe care o găsim în caietul 2 al manuscrisului. Aici, textul – în care particularitățile muntenești par a fi mai pronunțate decât în restul caietelor manuscrisului – este, pe alocuri, confuz și cu multe erori de traducere (unele greșeli ar putea să fie atribuite și copistului). Credem că traducătorul acestei porțiuni de *Prolog* (din caietul 2) fie nu știa bine limba greacă, fie realizează această traducere superficial și în mare grabă. În sfârșit, să mai observăm prezența unor divergențe semnificative și între varianta lui Dosoftei și cea din *Mineiele* lui Mitrofan, de la 1698. Ele se regăsesc, de altfel, în proporții variabile, pe toată întinderea acestor două lucrări. Putem conchide de aici că alcătuitoarea ediției de la Buzău – și în primul rând Radu Greceanu, traducătorul textelor – vor fi optat uneori pentru o nouă tălmăcire a „vieților” aflate în *Mineiele* grecești (chiar și atunci când și Dosoftei urmează versiunea scurtă), chiar dacă, în numeroase alte cazuri, ei nu au făcut decât să remanieze traducerile existente în culegerea lui Dosoftei (pentru versiunile scurte) și nu doar pe cele din partea tipărită, ci și, probabil, pe acelea rămase în manuscris³⁸. Sigur este însă că, în ms. rom. 339, caietul 2 cuprinzând o tălmăcire diferită a sinaxarului pentru intervalul 5–9 martie, realizată în Țara Românească, a fost legat greșit în locul caietului 2, care ar fi trebuit să conțină traducerile lui Dosoftei corespunzătoare perioadei 1–5 martie. Probabil că pe masa de lucru a copistului se aflau două culegeri diferite de *Vieți de sfinți* acoperind aceeași perioadă a anului (lunile martie–august), iar la legarea celor două manuscrise caietele însemnate cu semnatura 2 au fost inversate, din greșeală³⁹. Această altă culegere hagiografică, din care s-au păstrat doar cele șase file rătăcite în ms. rom. 339, s-ar putea să fie o copie după o posibilă continuare a *Prologelor* pentru primele patru luni ale anului bisericesc (septembrie–decembrie), traduse la Mănăstirea Cozia, la îndemnul părintelui egumen Anania, în 1675, și conservate în ms. rom. 2602 BAR⁴⁰.

³⁸ Aduse, probabil, din Moldova de Mitrofan, fostul discipol și meșter tipograf al mitropolitului Dosoftei.

³⁹ Faptul că cel de-al doilea caiet acoperă intervale diferite ale calendarului religios în cele două culegeri se explică prin aceea că Dosoftei alege să traducă *Viața Sfintei Evdochia*, de la 1 martie, în varianta dezvoltată (tradusă din culegerea lui Agapie Landos, *Kalokerini*, Veneția, 1656; vezi N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Contribuții documentare privitoare la viața și activitatea mitropolitului Dosoftei*, Iași, Ed. Trinitas, p. 78), în vreme ce *Prologul* muntean cuprindea, cel puțin în această secțiune a sa, doar vieți pe scurt transpuse în română din *Mineiele* grecești.

⁴⁰ Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 76–77, 80.

Rămâne de văzut în ce măsură partea finală a manuscrisului, care corespunde „vieților” din lunile iunie (10, parțial–30), iulie (13–31) și august (1–27) – adică cele care nu au mai ajuns să fie tipărite de Dosoftei –, ar putea fi o copie realizată după versiunea originală manuscrisă (sau, poate, după o copie a acesteia) lăsată în urmă de mitropolitul Moldovei, la plecarea sa în exil, în 1686. Din nefericire, lipsesc din această parte a manuscrisului trăsături proprii scrierii lui Dosoftei: adaosuri sau comentarii personale, utilizarea altor surse în afara *Mineielor* grecești (de ex., *Proloagele* de la Moscova sau culegerile hagiografice ale lui Agapie Landos), traducerea unor stihuri emblematice pentru un anume sfânt, prezența anumitor elemente lexicale specifice⁴¹ etc. Aceste absențe nu constituie însă argumente hotărâtoare în sensul respingerii ipotezei enunțate mai sus, dar îngreunează foarte mult încercarea de a aduce probe decisive în favoarea susținerii acesteia. Două tipuri de argumente pot fi invocate totuși în sprijinul supoziției menționate. Mai întâi, argumente de ordin lingvistic. Așa cum am arătat mai sus, copistul manuscrisului 339 pare a fi muntean după modul în care, în „viețile” pe care le-am putut confrunta cu cele corespunzătoare din ediția Dosoftei, înlocuiește particularități moldovenești sau nordice cu cele curențe în Țara Românească. Cu toate acestea o serie întreagă de elemente fonetice și lexicale specifice graiurilor nordice (sau numai Moldovei) se regăsesc, ocazional sau cu o frecvență mai mare, în textele manuscrisului ca urmare a influenței venite dinspre modelul după care s-a realizat copia. Exemple suficiente, în acest sens, din codicele nostru se întâlnesc atât în partea comună cu „viețile” tipărite de mitropolitul moldovean, cât și în cea pentru care, deocamdată, nu putem decât să construim ipoteze⁴²: *z* dur în *Dumnezău*, dar și, mult mai rar, *Dumnezeu*; durificarea sporadică a lui *s* (*sângur*, f. 250^v; *sămăna*, f. 212^v) sau *ț* (*țăpi*, f. 253^v); grupul consonantic *sv* în *svântul*, *svânta*, *svinții*, *svinția sa* (grupul *sf* apare doar sporadic) și în *svat* (f. 223, 266), formă folosită alături de *sfat* (f. 265^v, 213^v); conservarea lui *u* în *preut* (f. 275^v, 208^v), *preuți* (f. 271), *preuție* (f. 213, 247^v), alternând cu exemple, mult mai puține, în care *u* a trecut la *o* (*preot*, f. 272^v, 279^v); palatizarea frecventă a lui *f*: *hiară* (f. 278^v), *hier* (f. 251, 265^v, 274^v), *hierbea* (f. 214), *hiarse* (f. 249), *înhierbântat* (f. 212^v), *vor hi* (f. 248); palatalizarea accidentală a labialei *p*: o singură ocurență, *chiept* (f. 276^v); *ă* protonic trecut la *a* în *spasenie* (f. 219, 282^v); *ă* netrecut la *a*, în *păharul* (f. 260); *ă* etimologic păstrat în *fărmecători* (f. 240^v)⁴³. Din punct de vedere lexical, în ms. rom. 339 se întâlnesc atât termeni specific muntenești (*cizme*, f. 212^v, 250^v; *ginere* „mire”, f. 215^v, 244^v; *scuipi*, f. 241; *coșciug*, f. 254^v), cât și alții care circulă, cu predilecție, în Moldova

⁴¹ Vezi Alexandru Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon*, în vol. *Scriere și cultură românească veche*, București, Ed. Academiei Române, 2005, p. 187–224.

⁴² Exemplele care urmează sunt alese numai din această ultimă parte a codicelui.

⁴³ Toate aceste particularități sunt prezente și în limba traducerii lui Dosoftei; vezi C. Lacea, *st. cit.*, și Laura Manea, *op. cit.*

sau în aria nordică a Dacoromaniei: *astrucară* (f. 217), *încrop* (f. 265^v), *glodoase* (f. 208^v), *pântece* (f. 209), *pită* (f. 209^v), *sudui* (f. 210, 220^v), *beliră* (f. 276^v), *grumazi* (f. 240^v), *sicriu* (f. 254^v), *ghizdavă* (f. 281^v)⁴⁴.

Toate textele din partea de manuscris fără corespondent în ediția lui Dosoftei sunt exclusiv traduceri realizate după *Mineiele* grecești. Comparând însă „viețile” din această parte a codicelui cu cele din *Mineiele* de la Buzău, am constatat că textele diferă într-o măsură mai mare sau mai mică (deși există și numeroase mici porțiuni în care traducerea este identică, ceea ce ar sugera că ambele variante au la bază traducerea lui Dosoftei). Mai mult decât atât, pot fi aduse și alte probe că această parte a manuscrisului nu a fost copiată după ediția din 1698 a episcopului Mitrofan⁴⁵. Pe 31 iulie, la *Viața Sf. Evdochim*, în ms. rom. 339 este scris corect numele împăratului iconoclast, „urâtului de Hristos, Theofil” (f. 252^v), în vreme ce, în *Mineiul pe iulie*, acesta este transcris greșit: „Filothei” (f. 107). De asemenea, pe 23 august, pomenirea Sf. Lup este consemnată în manuscris (f. 279), la fel ca în sinaxarul grecesc, deși ea lipsește din *Mineiul pe august*⁴⁶. Faptul că un copist bine informat și „aprovizionat”, precum cel ce a alcătuit ms. rom. 339 și care „prescrie” cam în același timp două culegeri hagiografice diferite descinzând, în cea mai mare parte, din *Mineiele* grecești, nu folosește și nu pare să cunoască *Mineiele* lui Mitrofan, ar putea fi un argument pentru a avansa ipoteza redactării codicelui nostru ante 1698, așadar într-un interval cuprins între 1686 și 1698⁴⁷.

S-ar putea crede, pe de altă parte, că în continuarea „vieților” tipărite de Dosoftei copistul a folosit cealaltă culegere hagiografică, alcătuită în Muntenia, la care lucra în aceeași perioadă, și din care 6 file au ajuns să fie legate din greșeală în ms. rom. 339⁴⁸. Se opune acestei ipoteze, mai întâi, obiecția logică a lipsei de sens a unei astfel de operații: nu vedem de ce copistul ar fi transcris încă o dată „viețile” (nu puține!) pe care tocmai le copiasse într-un codice separat, dar similar ca structură, doar pentru a completa lipsurile existente în celălalt izvod. Apoi, între limba textelor aflate între filele 6–11^v și cea a restului manuscrisului se observă și câteva⁴⁹ diferențe semnificative la nivelul particularităților fonetice sau al anumitor echivalări,

⁴⁴ Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Ed. Academiei Române, 1975, p. 337, 349; cf. și *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, coord. Ion Gheție, București, Ed. Academiei Române, 1987, p. 393–395.

⁴⁵ Așa cum se întâmplă, de pildă, în exemplarul unicat (de sub cota CRV 73) al *Vieții și petrecerii svinților* de la Biblioteca Academiei Române, unde, pe foile rămase albe ale volumului, „viețile” sunt transcrise în continuare după *Mineiele* din 1698.

⁴⁶ Vezi D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în *Studii istorice greco-române*, tomul II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939: „...dacă din contra ms. recent nu cuprinde lacunele și greșelile aflate în cel vechiu, conchidem cu siguranță că el reprezintă o altă familie” (p. 587).

⁴⁷ De altfel, și Gabriel Ștrempel, în *Catalogul manuscriselor românești*, vol. 1, datează manuscrisul, pe criterii de grafie, tot la sfârșitul secolului al XVII-lea (p. 92).

⁴⁸ Vezi mai sus.

⁴⁹ Eșantionul păstrat din această a doua culegere hagiografică este destul de restrâns pentru a ne putea permite stabilirea unui inventar mai bogat de particularități.

ceea ce constituie un indiciu al faptului că în ultima parte a manuscrisului (ca și în celelalte părți ale acestuia, cu excepția filelor menționate) a fost urmat un izvod diferit de acela folosit pentru porțiunea cuprinsă în caietul 2. Astfel, între filele 6–11^v este întrebuițat doar grupul consonantic *sf* în cuvinte ca *sfânt*, *sfînția sa* sau *sfat*, în vreme ce, în restul manuscrisului, formele cu *sv* au o pondere covârșitoare; trecerea lui *u* la *o* în *preot* (cu patru ocurențe în text) vs. predominarea formelor cu *u* în restul manuscrisului; desemnarea orașului Constantinopol prin „cetatea lui Costandin” (f. 10), echivalare care nu se mai regăsește nicăieri în codice (cf. „Constantinopoli”, f. 243, sau „Țarigrad”, f. 242); notarea zilelor lunii, din titlurile capitolelor, numai în cuvinte („într-această lună, a șasea zi”, „a șaptea zi”, f. 6^v etc.) vs. scrierea lor exclusiv cu cifre („într-această lună, în 7”, f. 13^v). Prin urmare, cel de-al doilea argument care poate fi invocat în sprijinul ipotezei descinderii întregului manuscris dintr-un original dosofteian este un raționament bazat pe excludere: dacă admitem că, pentru intervalele 10 (parțial)–30 iunie și 13 iulie–27 august, ms. rom. 339 nu reprezintă o copie a *Mineielor* buzoiene și nici una după codicele muntean necunoscut, din care se păstrează doar cele șase file rătăcite în manuscrisul nostru, și având în vedere că nu se mai cunoaște vreo altă traducere românească a *Proloagelor* datând din această perioadă, rezultă, cu mare probabilitate, că singurul izvod, la care copistul ar fi putut apela pentru completarea „vieților” pe lunile de vară, este o versiune integrală, manuscrisă, a *Vieții și petrecerii svinților*.

UNE COPIE MANUSCRITE DE *PROLOGARIUL* DU MÉTROPOLITE DOSOFTEI
DE LA FIN DU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

Depuis longtemps, on considérait que le manuscrit roumain 339, se trouvant à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, pourrait être une copie de la deuxième partie (concernant les mois de mars à août) de la collection hagiographique *Viața și petrecerea svinților*, traduite et imprimée à Iassy (1682–1686) par le Métropolitain Dosoftei. Les parties datées du 10 au 30 juin et du 13 juillet au 31 août ne sont jamais parvenues à être imprimées. Le but de cet article est de présenter les résultats de la recherche approfondie sur les sources du manuscrit 339, ainsi que de vérifier la possibilité que celui-ci renferme aussi les «vies» qui n'ont plus été imprimées dans l'édition de Dosoftei. Les conclusions de l'étude – issues principalement de la confrontation du contenu du manuscrit avec toutes les collections similaires du XVIIe siècle, étayées par des arguments linguistiques – confirment l'hypothèse que le manuscrit 339 est sans doute une copie de la partie conservée dans la collection du Métropolitain de Moldavie, ainsi que, très probablement, de la partie non publiée. Cette copie a été réalisée avant 1710 (c'est bien à cette époque que remonte la note la plus ancienne du manuscrit) ou, peut-être, même avant 1698 (l'année de la parution de l'ouvrage *Ménologes* publié à Buzău, que le copiste n'avait pas connu).

Cuvinte-cheie: manuscrisul românesc 339, „manuscrisul de la Tatina”, copie, proloage, *Viața și petrecerea svinților*, mitropolitul Dosoftei, culegere hagiografică, logofătul Frâncu, mineie, „Mineiele” de la Buzău, traduceri, caiet (al manuscrisului), argumente lingvistice, particularități de grai.

Mots-clés: manuscrit roumain nr. 339, „manuscris de Tatina”, copie, martyrologe, *Viața și petrecerea svinților*, Métropolitain Dosoftei, recueil hagiographique, chancelier (logofăt) Frâncu, ménologes, *Mineiele* de Buzău, traduction, cahier du manuscrit, arguments linguistiques, particularités linguistiques régionales.

Facultatea de Litere, București
Universitatea București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7